

Tranzicija hrvatske upravne elite u Kraljevini SHS*

U radu se analizira i problematizira proces tranzicije koji je hrvatska upravno-činovnička elita, napose veliki župani, prošla nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije. Kao privilegiran dio društva u Monarhiji, nakon Prvoga svjetskog rata i ulaska hrvatskih pokrajina u Kraljevstvo SHS (Kraljevinu Jugoslaviju), položaj hrvatske upravne elite radikalno se promijenio. Autorica razmatra društvene i političke uvjete s kojima se hrvatska upravna elita suočavala od 1918. do sredine 1920-ih godina.

Ključne riječi: tranzicija, hrvatska upravna elita, veliki župani, Austro-Ugarska Monarhija, Jugoslavija

Uvod

Dok su prinosi historiografije o djelovanju i ulozi upravno-činovničke elite u banskoj Hrvatskoj u određenoj mjeri pridonijeli oblikovanju ukupne slike hrvatskog društva tijekom „dugog“ 19. stoljeća, za razdoblje nakon raspada Austro-Ugarske i ulaska hrvatskih pokrajina u južnoslavensku državnu zajednicu, ta je tema ostala nedovoljno istražena. U literaturi se tematika društvenih elita istraživala poglavito u sklopu širih političkih odnosa. Razloge nedovoljne istraženosti i „nevidljivosti“ teme o upravnim elitama za razdoblje između dvaju svjetskih ratova i poslije toga može se, između ostaloga, tražiti u oskudnosti primarnih izvora, ali zacijelo još više u promijenjenoj paradigmi značenja koje je dobila nakon 1918. Tijekom utemeljenja prve jugoslavenske države politički su akteri radikalnim raskidom s prošlošću pokušali dokazati da se jugoslavenska država dubinski razlikuje od bivše Monarhije.¹ Na tom se tragu o prvoj jugoslavenskoj državi općenito svjesno i jednostrano pisalo s mnogo praznina o njezinom građanskom

* Rad je nastao u sklopu projekta Hrvatske zaklade za znanost „Tranzicija hrvatske elite iz Habsburške Monarhije u jugoslavensku državu“ (br. 5974), voditeljice prof. dr. sc. Iskre Iveljić.

1 Pieter M. Judson, *The Habsburg Empire: A New History*, Cambridge & London 2016, 387.

društvu pa i o upravno-administrativnoj eliti. Tek nakon 1990-ih pomaknula su se težišta istraživanja na one elemente koji su taj politički sustav doveli do pada.²

Načelo samoodređenja u službi Versajske konferencije

U Europi je Prvi svjetski rat donio propast konzervativnih monarhija i pobjedu načela samoodređenja naroda. Premda Austro-Ugarskoj rat nije značio završni udarac njezinu postojanju, činjenica je da je stvorio uvjete koji su državni slom učinile neizbježnim. Četverogodišnji je rat u svakom pogledu bio teško iskustvo, ali su dramatični događaji koji su uslijedili u posljednjim tjednima rata primaknuli Monarhiju bliže raspadu. Ipak, konačni je rasplet do samoga kraja ostao neizvjestan. Po svemu sudeći u članicama Antante, Velikoj Britaniji i Francuskoj, bilo je moćnih krugova i pojedinaca koji su u nekom obliku htjeli sačuvati Austro-Ugarsku Monarhiju.³ Osim situacije na ratištu i s njom povezane odluke Antante o konačnom rušenju Austro-Ugarske, objašnjenje za njezin raspad svakako se mora tražiti i u njezinom unutarnjem ustroju koji više nije mogao odgovoriti na brojne izazove nacionalnih pokreta. Posljednjih godina postojanja politički sustav sve je više ovisio o kompromisima između pokrajinskih elita i središnjih vlasti. Kad su središnje vlasti izgubile najvažnije poluge upravljanja državom, raspad je bio neminovan. Jedna od bitnih posljedica raspada Monarhije bila je promjena njezinih društvenih struktura.

Države okupljene u pobjednički savez Antante prihvatile su načelo samoodređenja kao smjernicu pri ustroju novih država u Srednjoj Europi. Pri tom su vjerovale kako će njihovi narodi oslobođeni carskog jarma uspostaviti demokratske režime i preuzeti ulogu nekadašnje habsburške protuteže u novom europskom poretku. Međutim, očekivanja su se pokazala pogrešnima jer su postojale dvije stvarnosti: jedna na Versajskoj konferenciji 1919. godine, a druga na terenu koja je pokazala da je pobjeda demokracije i samoodređenja bila nepotpuna i da nije bila trajna.⁴ Većina novostvorenih država (osim Čehoslovačke), među kojima je bila i Kraljevina SHS, ipak nisu uspjele uspostaviti demokratske režime niti prevladati etničke napetosti. Njihova društveno-gospodarska zaostalost, potencirana ratnim razaranja, siromaštvom, razvojačenim vojnicima, ratnim zarobljenicima i izbjeglicama usporavala je razvoj ionako deficitarnih parlamentarnih demokracija.

Kraljevina SHS predstavila se poslijeratnoj Europi kao nova država koja je raskinula s prošlošću, a u stvari je bila ekstenzija Kraljevine Srbije. Od nje je naslijedila vojsku, političke institucije, dinastiju, novac i birokraciju. Štoviše, smatrala je da je Prvi svjetski rat bio „egzistencijalni sukob u kojemu je Kraljevina Srbija, rođena u revoluciji protiv

2 Srećko M. Džaja, *Politička realnost jugoslavenstva*, Sarajevo-Zagreb 2004, 15.

3 Usp: Annika Mombauer, *Uzroci Prvog svjetskog rata: Kontroverze i konsenzus*, Zagreb 1914; Margaret Macmillan, *Mirotvorci*, Zagreb 2008.

4 Usp. Margaret Macmillan, *Mirotvorci*.

Osmanlija početkom 19. stoljeća, konzumirala svoju borbu za oslobođenje Južnih Slavena sukcesivnim osvajanjem Osmanskog i Habsburškog Carstva⁵. Stoga prve godine njezina postojanja ne svjedoče o uspjehu projekta ujedinjenja i spajanja različitih etno-religijskih zajednica. Naprotiv, cijelo je sljedeće desetljeće bilo obilježeno vojnim sukobom, političkom paralizom, nacionalnim napetostima i negiranjem ili umanjivanjem nacionalnih povijesti njezinih naroda. Vodeći dužnosnici iz hrvatskih krajeva, koji su sudjelovali u projektu stvaranja južnoslavenske države, nerijetko su u njoj preuzimali ključne uloge.⁶

Politički temelji za stvaranje nove upravne elite

Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca od 1921. te Kraljevina Jugoslavija od 1929)⁷ jedna je od novonastalih europskih država nakon Prvoga svjetskog rata, osnovana 1. prosinca 1918.

Na temelju odluke Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba na područjima Austro-Ugarske u kojima su živjeli južnoslavenski narodi 29. listopada 1918. osnovana je Država Slovenaca, Hrvata i Srba (Država SHS).⁸ U njoj je Narodno vijeće vodilo sve poslove koji su nekad bili zajednički s bivšom Monarhijom. Narodno vijeće osnovalo je vladu za Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju i Istru na čelu s banom kao ministrom predsjednikom.⁹ Ta se država 1. prosinca 1918. ujedinila s Kraljevinom Srbijom (kojoj je već bila priključena Kraljevina Crna Gora) u jedinstvenu državu – Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Nakon donošenja ustava 1921. država se zvala Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Kao povijesno-politička sastavnica Kraljevstva SHS, Hrvatska je sa Slavonijom, Srijemom i Međimurjem imala površinu od 43.307 četvornih kilometara (od ukupnih 247.911 Kraljevstva SHS), a u njoj je živjelo 2.715.237 stanovnika (prema popisu iz 1910.) od ukupno 12.579.671 stanovnika Kraljevstva SHS.¹⁰

Za bansku Hrvatsku, koja je prema Hrvatsko-ugarskoj nagodbi iz 1868. imala „status pridružene zemlje pod krunom sv. Stjepana“ s autonomijom u pravnim, unutarnjim, obrazovnim i vjerskim pitanjima, proglašenje Kraljevstva SHS 1. prosinca 1918. predstavljalo je svojevrsni diskontinuitet kojim su faktički bile raskinute sve povijesno-pravne veze s Habsburškom Monarhijom. Ustavni proces stvaranja

5 John Paul Newman, *Shades of Empire*, u: Paul Miller & Claire Morelon (eds.), *Embers of Empire: Continuity and Rupture in the Habsburg Successor States after 1918*, New York & Oxford 2019, 162.

6 Pieter M. Judson, *The Habsburg Empire: A New History*, op. cit.

7 Ljubo Boban, *Hrvatske granice 1918-1992*, Zagreb 1992, 17-33.

8 O tome usp. Ljubo Boban, „Kada je i kako nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba“, *Radovi 26 Zavoda za hrvatsku povijest*, 1993, 187-198; Hodimir Sirotković, „O nastanku, organizaciji, državnopravnim pitanjima i sukcesiji Države SHS“, *Radovi 26 Zavoda za hrvatsku povijest*, 1993, 199-208.

9 Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.*, Zagreb 1920, 264.

10 *Almanah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1*, Zagreb 1921, 204.

južnoslavenske države bio je odraz htijenja političara opredijeljenih za novu nacionalnu koncentraciju, okupljenih u Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba kao i političara iz najveće političke grupacije u Hrvatskom saboru, vladajuće Hrvatsko-srpske koalicije. Političko stanje u novoj državi, u kojoj su se počela provoditi načela novog režima, pogodilo je tu grupaciju tradicionalne političke elite. Nakon raspada Austro-Ugarske ona je doživjela udarac od kojega se tek jedan manji dio postupno oporavio i uspio uklopiti u nove političke odnose. Drugi dio te elite iz različitih je razloga tranziciju doživio negativno – bilo da im novi režim nije bio prihvatljiv ili ih je sam režim uklonio iz javnog života umirovljenjem. Neki su prešli u druga zanimanja, odselili se u inozemstvo i slično.

U ovom radu riječ je o hrvatskoj upravno-administrativnoj eliti, konkretno o velikim županima koji su u Hrvatskoj i Slavoniji sve do kraja Monarhije bili na vrhu upravljajuće piramide hrvatskoga društva. Upravno-administrativna elita, kao i sve druge elitne skupine društva iz bivše države, našla se u potpuno novim političkim, socijalnim, gospodarskim i kulturnim prilikama. Mogućnosti participacije u uspostavljanju odnosa moći kakvi su postojali u vrijeme Habsburške Monarhije sada su bile znatno ograničene. Ideološke, političke i kulturne razlike stvorile su rascjep koji su pripadnici upravne elite u početku teško mogli premostiti.

Kad je općenito o eliti riječ, ne smije se zaboraviti njezin višeznačni pojam, povezan s raznovrsnim kriterijima (društvenim, nacionalnim, vjerskim, političkim, gospodarskim, rodnim itd.). Iz perspektive 19. i 20. stoljeća teško je jasno i jednoznačno dati odgovor na pitanje tko je ulazio u sastav onodobnih društvenih elita. U Habsburškoj Monarhiji elitizam je počivao na drukčijim premisama od elitizma u Kraljevstvu SHS (Jugoslaviji). Spomenimo samo da je u strukturi vodećih slojeva Habsburška Monarhija imala vrlo utjecajno plemstvo kojeg u Srbiji nije bilo. Birokratsko-upravljački sloj u Kraljevini Jugoslaviji činila je podgrupa unutar buržoaske klase, u velikoj mjeri otuđen sloj stanovništva, blisko povezan s vlasti i zajedno je s njom „bio sinonim za korupciju i represiju.“¹¹ Ipak, nedvojbeno je da je u okviru obiju država visoko činovništvo uživalo status pripadnika društvene elite.

Društvene elite razlikovale su se u Habsburškoj Monarhiji i Kraljevini Jugoslaviji i u stupnju kompetencija, participaciji u vlasti i političkoj moći. To se dobro može vidjeti kod političkog statusa velikih župana. U Habsburškoj Monarhiji velike je župane kao pouzdanike vlade imenovao vladar na prijedlog bana. Veliki su župani svoj društveno-politički utjecaj mogli ostvariti na čak četiri institucionalne razine – što izvršne, što zakonodavne vlasti: u županiji, putem vlade, u Hrvatskom saboru i u zajedničkom Ugarskom saboru. Veliki župani bili su članovi sabora na temelju virilnog prava. Virilno pravo omogućavalo im je delegirano sudjelovanje u zajedničkom Ugarskom saboru u Budimpešti – u Gornjem, velikaškom domu. Također su mogli biti izabrani i u Donji, zastupnički dom Ugarskog sabora u Budimpešti koji je brojio ukupno 40 delegata

11 Srđan Milošević, Društvo Jugoslavije 1918-1991. Od stagnacije do revolucije, u: *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, Beograd 2017, 347.

iz Hrvatske.¹² U Hrvatskoj i Slavoniji mnogi su veliki župani do propasti državne zajednice nosili plemićke titule. U ranijim razdobljima bivše države plemićki je naslov bio „nerazdvojni“ statusni simbol velikih župana.

Staleška pripadnost plemstvu, doduše, većinom srednjem i nižem, bila je za velike župane u Hrvatskoj i Slavoniji pravilo od kojeg se počelo odstupati u prvom desetljeću 20. stoljeća, konkretno u vrijeme vladavine Hrvatsko-srpske koalicije. Kad je 1905. Koalicija došla na vlast, u programu je istaknula političku ravnopravnost i suradnju Hrvata i Srba, zajedničku borbu za ustavnost, građanske slobode i prava te opće pravo glasa.¹³ Proklamiranim liberalno-građanskim načelima na kojima je započela djelovati u političkom životu Hrvatske, Hrvatsko-srpska koalicija balansirala je u odnosima prema austrougarskim vlastima s jedne strane, dok je s druge strane pripremala tlo za rješenje hrvatskog pitanja „izvan okvira Dvojne Monarhije.“¹⁴ U političkoj svakodnevici političari iz redova Koalicije popunjavaju važna mjesta u različitim institucijama na hrvatsko-slavonskom području pa tako postupno dolaze i na funkcije velikih župana. Do kraja Monarhije oni čine većinu u zastupničkom domu u Ugarskom saboru.

Tablica 1. Članovi zastupničkog doma u Ugarskom saboru u Budimpešti 1918.¹⁵

1.	Ljubo Babić Gjalski	21.	Pajo Obradović
2.	Aleksandar Badaj	22.	Ivan Paleček
3.	Nikola Ercegovac	23.	Marko Pejacsevich
4.	Mijo Ettinger	24.	Teodor Pejacsevich
5.	Guido pl. Hreljanović	25.	Dušan Peleš
6.	Petar Krajinović	26.	Ante Pinterović
7.	Ivan Richard Kraus	27.	Franjo Poljak
8.	Vinko Krišković	28.	Dušan Popović
9.	Mišo Kutuzović	29.	Svetislav Popović
10.	Edo Kürschner	30.	Svetozar Pribičević
11.	Ivan Lorković	31.	Josif Rajacsich
12.	Edmund (Edo) Lukinić	32.	Aurel Rauer
13.	Pero Magdić	33.	Ivan Ribar
14.	Gavro Manojlović	34.	Makso Rošić
15.	Miljenko Marković	35.	Stevan Simeonović-Čokić
16.	Bogoslav Mažuranić	36.	Josip Šilović
17.	Gustav Modrušan	37.	Svetislav Šumanović
18.	Vaso Muačević	38.	Gjuro Šurmin
19.	Vladimir Nikolić Podrinski	39.	Grga Tuškan
20.	Marko Novosel	40.	Većeslav Wilder

12 Usp. Božena Vranješ-Šoljan, „Veliki župani – upravno-činovnička elita u hrvatskom društvu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, *Historijski zbornik*, 2, LXXI, 2018, 269-282.

13 Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000*. Drugi svezak: 1868.-1918., Zagreb 2000, 354-355.

14 Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb 1995, 77.

15 Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije 1918. Zagreb 1918, 4-5.

Posljednji popis članova zastupničkog doma Ugarskoga sabora pokazuje da su članovi Hrvatsko-srpske koalicije činili čak 88% ukupnog predstavničkog članstva. Samo petorica od ukupno 40 zastupnika, odnosno 12% njih nisu bili članovi Hrvatsko-srpske koalicije. To su poimenice Marko Pejačević, Teodor Pejačević, Josip Šilović i Svetislav Šumanović (staromađaroni) i Ante Pinterović (nezavisni).¹⁶

Na popisu članova zastupničkoga doma u Ugarskom saboru našli su se političari koji će u novoj državi zauzimati ministarske položaje, poput Svetozara Pribičevića (ministar unutarnjih poslova), Ede Lukinića (ministar pošta) ili Franje Poljaka (ministar za agrarnu reformu) ili će biti postavljeni za bana (Ivan Paleček).

Tablica 2. Veliki župani u Hrvatskoj i Slavoniji 1918.¹⁷

Redni broj	Županija	Ime i prezime velikog župana
1.	Ličko-krbavska	nepopunjeno
2.	Modruško-riječka	Josip Križ
3.	Zagrebačka	Ljubo Babić Gjalski
4.	Varaždinska	Franjo grof Kulmer
5.	Bjelovarsko-križevačka	Ladislav pl. Labaš
6.	Požeška	Vasilije pl. Belošević
7.	Virovitička	Ivan barun Adamović Čepinski
8.	Srijemska	nepopunjeno

Kao što se iz navedene tablice može vidjeti, u posljednjoj godini rata i uoči državnog sloma neke su županije privremeno ostale bez popunjenog mjesta velikog župana. Nakon formiranja Države SHS, a zatim Kraljevstva SHS, u tom kratkom međuvlašću započeo je proces ukidanja županija. Iako se među velikim županima sve više nalaze pouzdanci Svetozara Pribičevića, ipak su veliki župani još uvijek većinom pripadnici tradicionalnog plemstva. Pa i župan Zagrebačke županije Ljubo Babić Gjalski, član Hrvatsko-srpske koalicije, imao je plemićku titulu premda mu u popisu nije istaknuta.

U Kraljevini SHS politički i društveni položaj velikih župana bio je promijenjen već s gledišta novog upravnog ustroja. Iako je nova država na početku formalno zadržala hrvatske povijesne pokrajine, to je trajalo do sklapanja mirovnih ugovora sa susjednim zemljama, a također i iz obzira prema Versajskoj mirovnoj konferenciji koja je radila pod geslom samoodređenja naroda i ustrajavala na poštivanju međunarodnih ugovora. Tako je bilo do donošenja ustava 1921. kada je područna uprava organizirana po oblastima, okruzima, kotarima i općinama. Podjela države na 33 oblasti (svaka je imala otprilike oko 800.000 stanovnika) „prema prirodnim, socijalnim i ekonomskim prilikama“ donesena je kraljevom uredbom 26. lipnja 1922.¹⁸ No postojale su stvarne

16 Usp. Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000*. Drugi svezak: 1868.-1918., Zagreb, 2000, 376.

17 Izvor: Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije 1918. Zagreb 1918, 22.

18 Uredba o podjeli države na oblasti. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. *Almanah*, sv. I., Zagreb 1922, 37. Vidi također: Ljubo Boban, *Hrvatske granice*, 23.

razlike među tim po veličini nimalo uravnoteženim oblastima. Hrvatske zemlje podijeljene su na ukupno šest oblasti, od čega je na hrvatsko-slavonsko područje otpadalo četiri: Srijemska oblast (obuhvatila je područje bivše Srijemske županije) sa sjedištem u Vukovaru, Zagrebačka oblast sa sjedištem u Zagrebu, Primorsko-krajiška oblast sa sjedištem u Karlovcu i Međimurje koje je obuhvaćalo kotareve Čakovec i Prelog. Premda su ti kotarevi etnički bili gotovo isključivo hrvatski, uključeni su u Mariborsku oblast.¹⁹ Vidljivo je da nova teritorijalno-upravna podjela nije imala nikakvih sličnosti s podjelom na nekadašnje županije.

Time je u državi bio otvoren put promjenama koje su na tragu pobjede Srbije u ratu imale za cilj ukidanje zemaljskih vlada i njihovih autonomnih poslova s nekadašnjeg područja Austro-Ugarske Monarhije. Ustavom iz 1921. ozakonjeno je načelo unitarizma i državnog centralizma. Zagreb je izgubio status glavnog grada postavši tek središte Zagrebačke oblasti, a ukinut je i Hrvatski sabor, prvi put nakon više stoljeća postojanja.²⁰ Cilj teritorijalnih promjena bio je novo priključena područja čvrsto povezati u centralistički sustav kako bi se osigurao legitimitet nove vlasti. Formalno je zadržan naslov velikog župana, ali tu prestaje svaka sličnost s velikim županom u bivšoj državi. Sad je veliki župan „vrhovni starešina opšte državne administracije u oblasti“,²¹ postavljen kraljevim ukazom.

Djelokrug poslova koje su veliki župani obavljali odnosili su se na financije, oblasne javne radove, stvaranje i unapređenje privrede, upravu oblasnim imanjima, zdravlje, socijalu, prosvjetu i promet. Veliki su župani bili direktno podčinjeni ministru unutarnjih poslova. Iako su u okviru upravne nadležnosti²² formalno imali široku suspenzivnu moć nad svojim podređenim pomoćnicima, stvarni djelokrug moći bio im je daleko uži, a o tradicionalnoj županijskoj samoupravi, koja je stoljećima bila jedno od najvažnijih obilježja hrvatske državnosti, nema više ni spomena. Veliki su župani zapravo bili obični, poslušni činovnici, potpuno ovisni o ministru unutarnjih poslova koji je njima manipulirao na kraljev zahtjev. Sama zgrada cjelokupnog ustava Kraljevstva SHS bila je strogo centralistički postavljena, s vertikalnom kontrolom od vrha prema dolje. Kralju su bile podložne zakonodavna, izvršna i sudska vlast, a on sam nikome nije bio odgovoran. Bio je nadležan za saziv i raspuštanje Narodne skupštine, a u nadležnosti mu je bilo imenovanje ministara i državnih službenika.²³

19 Ljubo Boban, *Hrvatske granice...*, 24.

20 Ivo Goldstein, *Hrvatska i Hrvati u Jugoslaviji*. Suprotstavljanje centralizmu, u: *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi* (ur. Latinka Perović et al.), Beograd 1917, 121-122.

21 Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. *Almanah* sv. I., 38.

22 Zakon o oblasnoj i sreskoj samoupravi, *Službene novine* Kraljevstva SHS, br. 92 od 28. 4. 1922, 3-8.

23 Srećko M. Džaja, *Politička realnost jugoslavenstva (1918-1991)*, 30.

Upravna elita u Kraljevstvu SHS: od prezira do suradnje i natrag

Najupečatljivije razdoblje tranzicije velikih župana u jugoslavensku državu bilo je u prvoj polovini 1919. Kalendar događaja raspliće se objavama u službenim *Narodnim novinama* gdje se iz broja u broj, gotovo danomice, objavljuju ukazi o premještanjima, imenovanjima, umirovljenjima velikih župana, podžupana i drugih visokih upravnih činovnika iz Hrvatske i Slavonije. Ukaze u pravilu donosi prestolonasljednik, a u njegovo ime proglašava ih ministar unutarnjih poslova (Svetozar Pribičević²⁴). Već u prosincu 1918. na poziv ministra Pribičevića sve su pokrajinske vlade demisionirale pa je to učinila i vlada bana Antuna Mihalovića u Hrvatskoj i Slavoniji.²⁵ Kadrovske promjene započele su od vrha upravne piramide, podnošenjem ostavke bana Antuna Mihalovića,²⁶ nakon čega je promptno uslijedio ukaz regenta Aleksandra kojim je njegova ostavka bila prihvaćena. Zatim je na prijedlog Svetozara Pribičevića ukazom imenovan Ivan Paleček (iz Hrvatsko-srpske koalicije) za novoga bana – on je zakletvu položio predsjedniku jugoslavenske vlade Stojanu Protiću i ministru Pribičeviću.²⁷ Sam način imenovanja bana predstavljao je presedan jer je sporazum Narodnog vijeća SHS i srpske vlade predvidio da bana predlaže Hrvatski sabor. Novi je ban izjavio: „Pošto autonomna vlada u Zagrebu nema nikakvog državno-pravnog značaja izvršavat će svoj posao... pod direktivom i kontrolom centralne vlade kraljevstva SHS. Unutrašnje uređenje države bit će organizirano na principu centralizma državne uprave, pored koje će postojati decentralizacija i samouprava u općinama, kotarevima i županijama na potpuno demokratskom temelju.“²⁸

Znakovito je da se jedno od prvih javnih obraćanja bana Palečeka odnosilo na promjenu etikete, odnosno reda i načina društvenog ophođenja kakvo je bilo uobičajeno u bivšoj državi. Ban Paleček u proglasu naređuje da „svi naslovi kao: preuzvišeni, presvijetli, velmožni i poglaviti, kao i svi drugi naslovi, koji ne odgovaraju današnjem duhu vremena, ukidaju se u svakom službenom, pismenom i usmenom saobraćaju“.²⁹ Navedena je objava značajna jer zorno pokazuje promjene koje će se odvijati u socijalnim strukturama nove države. One će biti poduprte zakonima kojima će se izbrisati plemstvo iz križaljke socijalne stratifikacije. Osim na hrvatsko-slavonsko plemstvo to se odnosilo i na velike župane, nekadašnje dostojanstvenike i pouzdanike vlasti koji su većinom nosili plemićke naslove.

24 Svetozar Pribičević (1875-1936), jedan je od najistaknutijih građanskih političara u Hrvatskoj, vodeća politička figura hrvatskih Srba i jedan od prvaka Hrvatsko-srpske koalicije. Osnivač je Samostalne demokratske stranke koja je u svojim redovima okupljala pretežno srpsko stanovništvo u tzv. prečanskim krajevima, najviše u Hrvatskoj. Program Samostalne demokratske stranke temeljio se na ideji narodnog jedinstva Hrvata i Srba. O tome usp. Hrvoje Matković, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb 1972.

25 Neda Engelsfeld, Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, Zagreb 1989, 57.

26 *Narodne novine* od 22. siječnja 1919, 1.

27 Isto.

28 Neda Engelsfeld, Prvi parlament..., 60-61.

29 *Narodne novine* od 31. 1. 1919, 1.

Tijekom 1919. većina je velikih župana bila smijenjena, umirovljena ili u rjeđim slučajevima premještena na novu dužnost. Tako su ukazom među prvima umirovljeni Ljubo Babić Gjalski, veliki župan Zagrebačke županije i Milan Vidman, veliki župan Varaždinske županije. Potom je ukaz o umirovljenju donijet za nekoliko podžupana (Ladislava Rafaelisa, Franju Piškorića, Ljudevita Gaja i Tješimira Mihičića).³⁰ U nekim su slučajevima sami veliki župani podnijeli ostavke, primjerice grof Franjo Kulmer, veliki župan Varaždinske županije, ili Matija Lisičar, veliki župan u Bjelovarsko-križevačkoj županiji.³¹ U oba slučaja prestolonasljednik Aleksandar prihvatio je njihove ostavke. Kadrovska politika ministra unutarnjih poslova išla je za tim da se mjesto velikog župana popuni iz članstva političkih stranaka, okupljenih u Hrvatsko-srpskoj koaliciji. To je bio način da se iz izvršne i zakonodavne vlasti uklone članovi oporbe.

Dobar primjer takve politike pokazuje slučaj Matije Lisičara (1877-1939), odvjetnika i književnika, velikog župana Bjelovarsko-križevačke županije.³² Politički je život započeo kao pristaša pravaškog pokreta pa je uređivao pravaško glasilo *Hrvatska*. Uoči sloma Monarhije Lisičar postaje zagovornik jugoslavenske ideje, što mu je donijelo političko promaknuće. Ukazom prestolonasljednika Aleksandra od 27. travnja 1919. postaje veliki župan Bjelovarsko-križevačke županije, nakon čega pristupa Demokratskoj stranci Svetozara Pribičevića. Međutim, vrlo brzo su ga razočarali postupci središnjih vlasti u Beogradu. Prosvjedovao je zbog nasilja vojske i žandarmerije prilikom batinanja seljaka u bjelovarskom kraju te je nakon šest mjeseci podnio ostavku na položaj velikog župana. Kao razlog ostavke naveo je „krivi put“ beogradske politike prema Hrvatskoj. Ostavka mu je, dakako, bila prihvaćena,³³ a na njegovo mjesto postavljen je Luka Šoški, također član Demokratske stranke.³⁴

Sličan je slučaj političara Milana Rojca (1855-1946).³⁵ Iako formalno nije obnašao funkciju velikog župana, početkom 1900-ih kao velepostojnik bio je član županijske skupštine Bjelovarsko-križevačke županije,³⁶ a kao član Hrvatsko-srpske koalicije bio je poslanik u zajedničkom Ugarsko-hrvatskom saboru (1907) i Hrvatskom saboru (1914). Pristupanje Demokratskoj stranci 1919. priskrbilo mu je mjesto podbana Hrvatske i Slavonije na kojemu je zamijenio dotadašnjeg podbana Frana Potočnjaka 1920. Njegovim imenovanjem bio je zadovoljan i regent Aleksandar „jer je vjerovao da će Rojč čvrsto provoditi daljnju centralizaciju države“.³⁷ Privrženost režimu nije spriječila

30 *Narodne novine* od 8. 5. 1919., 1.

31 *Narodne novine* od 14. 4. 1919., 1 i *Narodne novine* od 6. 12. 1919., 1.

32 *Veliki župani bjelovarski (1872.-1924./1941.-1945.)* Katalog izložbe (ur. Vladimir Strugar i Mladen Medar), Tekst životopisa velikih župana – Željko Karaula, Zagreb-Bjelovar 2011, 36-37.

33 *Narodne novine* od 6. 12. 1919., 1.

34 *Veliki župani bjelovarski...*, 37-38.

35 Željko Karaula, „Prilozi za biografiju Milana Rojca (1855-1946)“, *Cris*, 1, XIII, 2011, 319-337; Usp. također Milan Rojč, „Oko mene“ Velika očekivanja i ugasle nade (1920.-1929.), III. dio, (priredio Željko Karaula, Bjelovar 2013.

36 Izvješće o uredovnom djelovanju upravnog odbora županije bjelovarsko-križevačke za godinu 1910. Bjelovar, 1911, 4-7.

37 Milan Rojč, „Oko mene“ Velika očekivanja i ugasle nade (1920.-1929.), 14.

Rojca u zalaganju za poštivanje pravnih načela koja je inače zastupao u svom radu, a koja su se u državi sustavno kršila. Zbog javno iznesenog prigovora prigodom provođenja nasilja vojske i žandarmerije nad seljaštvom, bio je otpušten zajedno s banom Matkom Laginjom.³⁸ Iako je i dalje podržavao centralizaciju države, odstupio je iz članstva Demokratske stranke, a slijedili su ga i drugi političari iz Hrvatske: Živko Bertić, Milutin Jakšić, Matija Lisičar, Ljubo Babić-Gjalski, poznatiji kao Ksaver Šandor Gjalski, veliki župan Zagrebačke županije.³⁹

Politički gledano, kadroviranje ministra Pribičevića s velikim županima, imalo je za cilj učvrstiti položaj vladajućih struktura i izbrisati ideološke i kulturološke razlike u unitarnoj državi. Događaji u prvoj godini postojanja Kraljevstva SHS potvrdili su njezin opći smjer. Užurbano se radilo na imenovanjima i postavljanju ljudi odanih režimu. Arhitekt toga projekta bio je sam Svetozar Pribičević, ministar unutarnjih poslova u vladi Kraljevstva SHS. Sa svojim promišljeno održanim vezama Pribičević je bio desna ruka prestolonasljedniku Aleksandru Karađorđeviću. Nastojao je da veliki župani budu potpuno novo postavljeni upravno-činovnički kadar, ne samo različit svjetonazorski, već različit i po socijalnom porijeklu od prethodnih. Nije teško uočiti da među novoimenovanim velikim županima više nije bilo pripadnika plemstva. Pribičević je banu Ivanu Palečeku slao šifrirane brzozave u kojima je predlagao imena velikih župana uz tobožnje benevolentno pristajanje „i na druge povjerenike, odnosno župane prema Vašoj (bana Palečeka, op. B.V.Š.) odluci“.⁴⁰ Što god da je ministar Pribičević planirao u vezi s postavljanjem kadrova, ban ga je bespogovorno slušao pa se u javnosti komentiralo „kako provodi telefonske naloge ministra unutrašnjih poslova i punom parom razgrađuje Hrvatsku“.⁴¹ Tek u rijetkim slučajevima, uglavnom iz tehničkih razloga, odstupalo se od plana kadroviranja kakav je ministar Pribičević zacrtao. Iznimke su potvrđivale to pravilo. Ako se moralo birati između prilagodbe i otvorenog protivljenja, uvijek je bilo velikih župana koji su izabrali put prilagodbe. U želji za zadobivanjem boljeg društvenog statusa mijenjali su svoje političke stavove i postajali gorljivi sljedbenici režima. Utjecajno mjesto u državnom aparatu nije značilo samo uključivanje u vladajuću elitu, već je otvaralo i put prema materijalnom uzdizanju.

38 Ibid, 20.

39 Ljubo Babić, poznati književnik Ksaver Šandor Gjalski (1854-1935), izjavio je 1922. da je „40 godina na svim stranama radio za slogu, ljubav i združenje slovenskoga juga“, a da sada „mora priznati da danas toga jedinstvenoga naroda nema još... Da se ta istovjetna i jedna cjelina postigne, prije svega je potrebno da bude konac i kraj svoj žalosti i nesreći koja se danas koči u Beogradu na vlasti i širi po beogradskoj čaršiji“. Citirano prema Ivo Goldstein, „Hrvatska i Hrvati u Jugoslaviji. Suprotstavljanje centralizmu“. U: *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, 123.

40 U šifriranom brzozavu ministra Pribičevića, upućenom banu Palečeku 12. travnja 1919. piše: „Nakon dogovora s odličnim političkim istomišljenicima predlažem... za velike župane Dr. Marijana Horvata, odvjetnika u Zagrebu za zagrebačku županiju; Milana Vidmana za varaždinsku; Gjuru Kopača za modruško-rijčku, sudbenog vijećnika u Bjelovaru Martina Curića za ličko-krbavsku; Dr Stanišu Ilića, bivšeg crnogorskog ministra za bjelovarsko-križevačku županiju. Pristajem i na druge povjerenike odnosno župane prema Vašoj odluci.“ HDA, sv. 1-5, 3017/1919, k. 936.

41 Neda Engelsfeld, Prvi parlament..., 61.

Ukazima pojedini župani postaju banski savjetnici, kao primjerice, Dragutin Tončić, nekadašnji veliki župan Virovitičke županije, ili Vasilije Belošević, veliki župan Požeške županije kojega je prestolonasljednik Aleksandar, ukazom na prijedlog ministra Pribičevića, postavio za načelnika kraljevskog redarstvenog povjereništva u Zagrebu.⁴² Takav smjer pokazuje i slučaj Tomislava Tomljenovića, velikog župana Ličko-krbavske županije koji je „ukazom Njegovog Kraljevskog Visočanstva postavljen za povjerenika za unutarnje poslove u Hrvatskoj“.⁴³ Već za nekoliko mjeseci Tomislav Tomljenović bit će unaprijeđen. Na prijedlog ministra Pribičevića, a ukazom prestolonasljednika, imenovan je novim banom umjesto bana Palečeka.⁴⁴ Sličan je slučaj političara Pere Magdića. Kao istaknuti član Stranke prava, čelnik Hrvatsko-srpske koalicije u Varaždinu i član zastupničkog doma u Ugarskom saboru u Budimpešti, ukazom regenta, a vjerojatno posredovanjem predsjednika vlade Stojana Protića, imenovan je početkom 1922. velikim županom Varaždinske županije i vladinim građanskim povjerenikom za Međimurje. Na toj je funkciji bio svega devet mjeseci, do svoje smrti iste godine.⁴⁵

Opća gospodarska i socijalna situacija u kojoj se našla nova država bila je veoma teška. Socijalni nemiri i pobune zahvatile su gotovo cijelu Hrvatsku. Uspostavljanje reda vršila je srpska vojska što je izazvalo bunt usmjeren protiv kralja i dinastije Karađorđević. Osim akutnog problema s prehranom stanovništva, problem je nastao oko pitanja valute pri čemu je obilježavanje i nepošten odnos krune i dinara doveo do osiromašenja stanovništva u Hrvatskoj. Sljedeći problem koji je na osobit način pogodio pripadnike upravne elite bila je odredba o provođenju agrarne reforme 1919.⁴⁶ Kako bi se smanjile napetosti u društvu, posebno među seljaštvom, država je odlučila promijeniti odnose u strukturi vlasništva nad zemljom. Program agrarne reforme imao je za cilj ukidanje nekadašnjih veleposjeda u vlasništvu austrijskog i ugarskog plemstva. Među njima bili su i veliki župani. Kraljevstvo SHS gledalo je na veleposjed kao na preživjeli relikv Austro-Ugarske Monarhije, u najužoj vezi s plemstvom. Nakon što je 1922. država precizirala kriterij za definiranje kategorije veleposjeda, utvrđen je širi i uži maksimum vlasništva. Paradoks je da se oduzimanje zemlje na račun maksimuma provodilo na temelju odluke velikih župana. Stoga je bilo važno da se povjerljivi kadrovi pritom aktivno ne suprotstave njezinu provođenju.⁴⁷ Otkupnu cijenu „viška“ zemljišta s veleposjeda odre-

42 *Narodne novine* od 8. 5. 1919., 1.

43 *Narodne novine* od 8. 4. 1919., 1.

44 *Narodne novine* od 2. 12. 1919., 1.

45 Ivančica Jež, „Dr. Pero Magdić i razvoj ‘modernoga pravaštva’ u Varaždinu (1895.-1905.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2, 2016, 495.

46 Više o Odredbi za pripremu agrarne reforme 27. 2. 1919. i Zakonu o eksproprijaciji velikih posjeda i kolonizaciji 18. 5. 1922. vidjeti: Zdenka Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918-194*, sv. I-II. (Priredila Mira Kolar), Zagreb, 1997.

47 Primjer pruža tekst brzojava koji je ministar Pribičević uputio banu tražeći da „za velikog župana u Ogulinu ili Zagrebu svakako treba predložiti Gjurju Kopača, koji nije natražan u agrarnom pitanju, već baš naprotiv i usto je čovjek potpunog povjerenja.“ HDA HDA 78. Predsjedništvo Zemaljske vlade 1919, sv. 1-5, spis 3017, k. 936.

divala je država, pri čemu je dotadašnji vlasnik morao platiti sve tehničke troškove.⁴⁸ Ministarstvo za agrarnu reformu moglo je uz pomoć općina, gradova ili kolonista iz pasivnih krajeva zatražiti eksproprijaciju određenih zemljišnih parcela pod uvjetom da se na njima planira gradnja stambenih objekata. Odredbe o davanju u zakup dijela eksproprijiranih posjeda nekim kategorijama stanovništva – invalidima, udovicama i siročadi vojnika i dobrovoljaca ili čak besplatna dodjela parcela od 3 do 5 hektara u „znak državnog i narodnog priznanja“ provodile su se pod izlikom udovoljavanja zahtjevima nezadovoljnih seljačkih masa. U stvarnosti te su odluke dodatno antagonizirale zemljoposjednike i siromašne slojeve stanovništva, da se pritom u provođenju agrarne politike ne spominje diskriminacija pripadnika nacionalnih manjina.⁴⁹

Situacija u društvu i gospodarstvu nužno se odražavala na politički režim koji se služio sve bezobzirnijim metodama kako bi sproveo centralizam. Faktore vlasti trebao je poduprijeti trom i nesposoban birokratski aparat državne uprave. On je imao gotovo presudnu ulogu u funkcioniranju i održavanju države, što je činovnike činilo zavisnima od vlastodržaca. Sve to zajedno pridonosilo je percepciji da se u Hrvatskoj provodi ekstremniji centralizam nego u drugim dijelovima države. Pitanje administracije i činovničkog kadra u Hrvatskoj je bilo jedno od ključnih pitanja za novu državnu vlast, pogotovo ima li se na umu da su činovništvo i uprava nosili „austrijski“ biljeg kojeg se pošto-poto željelo izbrisati. Na tom je tragu ministar Pribičević (19. travnja 1919.) uputio banu Palečku brzojav sljedećeg sadržaja: „Krajnje je već vreme, da se popune prazna mesta poverenika i velikih župana. Čekam predloge, koji nikako da dolaze, moramo se dakle depešom sporazumeti. Od župana Kulmera je uvažena ostavka, a Kostić je na novo imenovan. Javite kuda da se dodijele i u kom svojstvu Belošević i Tončić, oni treba da idu sa županijskih mesta... i da se dodele negde vladi ili penzionisaju. Prema tome bila bi prazna mesta velikih župana Gospić, Varaždin, Zagreb, Bjelovar, Požega i Osijek. Vidman bi mogao da ide u Varaždin. Čekam hitan odgovor.“⁵⁰ Unatoč napatcima i požurivanju situacija s postavljanjem novih velikih župana očito je zapinjala u prijelaznoj birokratskoj proceduri i upravnoj nesređenosti. To je u Beogradu izazvalo nezadovoljstvo pa je ministar Pribičević u novom brzojavu (9. svibnja 1919.) banu Palečku izrazio zabrinutost „što veliki župani još nisu preuzeli svoje dužnosti, nego čekaju na ukaze“. Uvjerava bana „da je Njegovo Kraljevsko Visočanstvo Prestolonasljednik potpisao ukaze o njihovom imenovanju pa je potrebno da oni odmah svoju službu nastupe bez oklevanja“.⁵¹

Upadljivo smjenjivanje i umirovljenje upravnih činovnika u javnosti ipak nije prolazilo bez odjeka. Tako je, primjerice, Građanski demokratski klub uputio pismo banu Ivanu Palečku u kojemu je zatraženo objašnjenje o najnovijim „umirovljenjima raznih višjih upravnih činovnika, koji se tuže, da su umirovljeni bez istrage i bez osude“: „Baš

48 Naredba o definitivnom utvrđenju objekata i subjekata agrarne reforme, Beograd, 1925, 3-7.

49 Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd 1980.

50 HDA, Predsjedništvo Zemaljske vlade 1919, sv.1-4, spis br. 3206, k. 930.

51 HDA, Predsjedništvo Zemaljske vlade 1919, sv.1-4, spis br. 3347, k. 930.

povodom nedavnoga umirovljenja varaždinskog podžupana Ljudevita pl. Gaja, koji je ujedno i gradskim zastupnikom i koji je umirovljen bez svake istrage i osude, smatra potpisani građanski demokratski klub svojom svetom dužnošću da se zauzme za njega...⁵² Koliki je bio učinak spomenutog protesta i je li bilo još takvih i sličnih – na to pitanje nije moguće pouzdano odgovoriti bez slojevitijeg istraživanja. No po svemu sudeći, organizacije koje su se u takvim pojedinačnim prigodama javljale, nisu svojim djelovanjem značajnije utjecale na cjelokupnost političke i društvene klime, a nisu, barem u početnim godinama niti značajnije utjecale na širenje građanskih sloboda i demokracije. Zacijelo se zbog svega toga vlast nije previše obazirala na njihove istupe.

Nakon svih poduzetih upravno-administrativnih mjera, kadrovska križaljka velikih župana i podžupana ipak je tijekom 1919. bila sastavljena na brzu ruku, što nipošto nije značilo da je bila konačna jer su već nakon nekoliko mjeseci neki župani i podžupani bili zamijenjeni novima.⁵³ Kao što se iz sljedeće tablice može vidjeti, novopostavljeni župani zacijelo su se uklapali u ideološku matricu državne politike.

Tablica 3. Veliki župani na hrvatsko-slavonskom području 1919.⁵⁴

Županija	Sjedište županijske oblasti	Ime i prezime velikog župana	Ime i prezime podžupana
Ličko-krbavska	Gospić	Sava Stojanović	Stjepan Benić
Modruško-riječka	Ogulin	Ivan Makovec	Dušan Vranešević
Zagrebačka	Zagreb	Oto Gavrančić	Jovan Mojsilović
Varaždinska	Varaždin	Juraj Gašparac	Rudolf Jambrišak
Bjelovarsko-krizevačka	Bjelovar	Petar Zrelec	Bogdan Cvijanović
Požeška	Požega	Ivo Supilo	Petar Juzbašić
Virovitička	Osijek	Jovan Božić	Franjo Srčan
Srijemska	Vukovar	Vaso Isailović	Ljudevit Gaj

Veliki župani postali su poslušni upravni činovnici s bitno smanjenim upravnim ovlastima i kompetencijama.⁵⁵ Radilo se ponajprije o povjerljivim osobama, na koje je ministar Pribičević mogao računati. Među njima više nema velikih župana s plemićkim naslovom. Pazilo se da po nacionalnom ključu podjednako budu zastupljeni Hrvati

52 HDA, Predsjedništvo Zemaljske vlade 1919, *ibid.*

53 Zamijenjeni su veliki župani u Varaždinskoj i Srijemskoj županiji. U Varaždinskoj je imenovan Bogdan Stopar (umjesto Jurja Gašparca), a u Srijemskoj županiji Milan Kostić (umjesto Vase Isailovića). HDA, Predsjedništvo Zemaljske vlade 1919, sv. 1-5, spis br. 3984 i 8282, k. 934. U rujnu 1919. zamijenjeni su podžupani u Virovitičkoj županiji (Josip Virag umjesto Franje Srčana), u Modruško-riječkoj županiji (Milan Bosanac umjesto Dušana Vraneševića), u Varaždinskoj županiji (Josip Sokolić umjesto Rudolfa Jambrišaka) HDA, Predsjedništvo Zemaljske vlade 1919, sv. 1-5, spis br. 1296, k. 934.

54 *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije 1918*, Zagreb 1918, 22.

55 Osobito se to odnosilo na ovlasti velikih župana koji su prema zakonu iz 1886. unutar županije imali pravo premještati upravne činovnike. Novi režim im je to pravo oduzeo nakon ukidanja vlade Narodnog vijeća, a to pravo je „u potpunom opsegu prešlo u ovlasti bana“. HDA, Predsjedništvo Zemaljske vlade 1919, sv. 1-4, spis br. 8823, k. 931.

i Srbi: ako je, primjerice, veliki župan bio Hrvat, podžupan je u pravilu bio Srbin i obrnuto. Iznimka je napravljena samo u Varaždinskoj županiji. Tamo su, kao što se može vidjeti, oba mjesta (velikog župana i podžupana) pripala Hrvatima, vjerojatno na temelju podataka o nacionalnoj strukturi stanovništva.

Kao pouzdanici Svetozara Pribićevića, novoizabrani veliki župani postaju žestoki provoditelji centralizacije i unitarizacije nove države i služe za nadzor u njihovu provođenju do postupka likvidacije pokrajinskih uprava. Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju formalno je ukinuta početkom 1925. godine.

Zaključak

Potkraj 19. i početkom 20. stoljeća upravna elita na hrvatsko-slavonskom području predstavljala je dio društva koji je po svojoj socijalnoj strukturi ostao tradicionalan vodeći društveni sloj do kraja Habsburške Monarhije. Riječ je o velikim županima koji su zacijelo bili najeklatantniji primjer upravno-administrativne elite koja je svoj elitizam uspjela sačuvati gotovo neokrnjenim. Veliki župani, u pravilu pripadnici plemstva, stoljećima su reprezentirali županije, važne institucije lokalne vlasti i posredništva prema državnim tijelima, iz čega je proizlazio njihov znatan društveno-politički utjecaj. Veliki župani mogli su ga ostvariti u izvršnoj i zakonodavnoj vlasti na čak četiri razine: u županiji, putem vlade, u Hrvatskom saboru i u zajedničkom Ugarskom saboru. Članstvo u Hrvatskom saboru veliki su župani ostvarivali na temelju virilnog prava, a virilno pravo omogućavalo im je delegirano sudjelovanje u zajedničkom Ugarskom saboru u Budimpešti – u Gornjem, velikaškom domu, a također i u Donjem zastupničkom domu. U ranijim razdobljima, uz obavezan plemićki naslov, funkcija velikih župana bila je i nasljedna. Ta je tradicija napuštena u moderno doba.

Kao što je za hrvatske zemlje ulazak u jugoslavensku državu 1918. predstavljao diskontinuitet, jer su faktički bile raskinute sve državno-pravne veze s Austro-Ugarskom Monarhijom, tako je diskontinuitet pogodio hrvatsku upravnu elitu tijekom tranzicije u novu državu. Ona je, poput drugih elitnih skupina iz bivše države, većinom bila izgurana na sporedni kolosijek političkog odlučivanja. Mogućnosti participacije u uspostavljanju odnosa moći kakvi su postojali u vrijeme Austro-Ugarske sada su bile znatno ograničene. Ideološke, političke i kulturne razlike stvorile su rascjep koji su pripadnici upravne elite u prvim godinama jugoslavenske države teško mogli premostiti.

Najistaknutiji predstavnici upravne elite bili su veliki župani. Ključno razdoblje njihove tranzicije u jugoslavensku državu bila je prva polovina 1919. kada je uslijedio val smjenjivanja, umirovljenja ili premještanja na niže dužnosti. Cilj tih mjera bio je učvrstiti položaj vladajućih struktura i izbrisati tradicijske, povijesne i kulturne razlike u unitarnoj državi. Zbog toga je tek jedan manji dio pripadnika upravne elite bio prihvatljiv novim vlastima. Drugi dio iz različitih je razloga tranziciju doživio negativno – bilo da im je novi režim bio neprihvatljiv ili ih je sam režim uklonio iz javnog života

umirovljenjem. Neki su prešli u druga zanimanja, odselili se u inozemstvo i slično. Promjena vlasti pokazala je da je tek malobrojna stara upravna elita ubrala plodove pobjede novoga režima u novoj državi. Smjene i umirovljenja dijelili su se ukazom prestolonasljednika, a na prijedlog ministra unutarnjih poslova Svetozara Pribičevića. Ustav iz 1921. uveo je centralističko-unitarističko uređenje u državi, a područna uprava organizirana je po oblastima. Iako su na čelu oblasti također bili veliki župani, svaka sličnost s velikim županima iz bivše države tu je prestajala. Razlike u načinu regrutacije upravne elite u Habsburškoj Monarhiji i jugoslavenskoj državi bile su više nego očite. Novoimenovani veliki župani postali su poslušni upravni činovnici, žestoki provoditelji centralizacije i unitarizacije nove države, a služili su vlastima za nadzor u njihovu provođenju. U svakom slučaju, ograničenja centralizacije i unitarizacije oblikovala su u jugoslavenskoj državi nov model upravne elite koji više nije imao nikakve sličnosti s upravnom elitom iz Habsburške Monarhije.

SUMMARY

Transition of the Croatian administrative elite in Yugoslavia

Just as the entry into the Yugoslav state in 1918 represented a discontinuity for the Croatian lands – since virtually all state and legal ties with the Austro-Hungarian Monarchy were severed – so too the discontinuity affected the Croatian administrative elite. The Croatian elite, like other elite groups from the former Monarchy, was mostly relegated to the sidelines of political decision-making. Ideological, political and cultural differences created a rift that members of the administrative elite in the first years of the Yugoslav state found difficult to overcome.

The most prominent representatives of the Croatian administrative elite were the great prefects. The key period of their transition to the Yugoslav state was during the first half of 1919, when a wave of radical removal, retirement, or transfer to lower positions followed. The aim of these measures was to strengthen the position of the governing structures and to erase the ideological and cultural differences in the centralized state. As a result, only a small proportion of the administrative elite was acceptable to the new authorities. The remainder experienced the transition negatively for various reasons – either the new regime was unacceptable to them or the regime itself removed them from public life through retirement. Some switched to other occupations, moved abroad, or otherwise left public administration. The change of government showed that only a small number of the administrative elite from the previous state benefited from the new regime.

Replacements and retirements were carried out by decree of the heir to the throne, at the suggestion of Interior Minister Svetozar Pribičević. The so-called Vidovdan Constitution of 1921 introduced a regional administration organized by districts. Though authority was retained by the great prefects, this is where any resemblance to the great prefects of the former state ended. The newly appointed great prefects became obedient administrative officials, fierce implementers of the centralization and unitarization of the new state, and primarily served

the authorities to oversee the implementation of their programs. In any case, the restrictions imposed by the centralization and unitarization of the Yugoslav state shaped a new model of the administrative elite that no longer bore any resemblance to the administrative elite of the Habsburg Monarchy.

Keywords: transition, Croatian administrative elite, great prefects, Austro-Hungarian Monarchy, Yugoslavia